

TID OG HISTORIE

Jörn Rüsen (red.): *Time and History: The Variety of Cultures*. Berghahn Books, 2007. 262 s.

Mogens Herman Hansen: *Tidens triumf. En historikers tanker om tid*. Museum Tusculanum, 2010. 54 s.

At tid og historie hører uløseligt sammen, er for historikere af fag en del af vor børnelærdom. Derfor har kronologi traditionelt været en af historiefagets vigtigste hjælpediscipliner, og fra min studietid husker jeg, hvordan vi måtte tilegne os dens grundbegreber, og hvordan vi blev ekserceret i brugen af R.W. Bauers *Calender for Aarene fra 601 til 2200 efter Christi Fødsel* (1868).

Vor grundbog, Herluf Niensens *Kronologi* (1962), tog afsæt i en skellen mellem matematisk og historisk kronologi. Hvor den matematiske beskrev himmellegemernes uforanderlige bevægelser, redegjorde den historiske for "de systemer for tidsregning, som hvert enkelt folkeslag til et hvilket som helst tidspunkt har indført for at skabe fasthed i den daglige tilværelse".⁵² Disciplinen skal hjælpe faghistorikere med at orientere sig i de mange historiske (dvs. variable) kronologier og oversætte deres dateringer til en matematisk (dvs. absolut) kronologi. Sidstnævnte blev ikke opfattet som en historisk kronologi blandt flere, men som noget helt særegent: En objektiv videnskab, der definerer, hvad historisk tid egentlig er.

En sådan vestlig tidsforståelse lagde Rudolf Wendorff til grund for sit murstensværk: *Zeit und Kultur. Geschichte des Zeitbewusstseins in Europa* (1980). Her blev vesterlændinges tidsforståelse(r) set som udtryk for europæisk kultur og som en dynamisk kraft, der var med til at forklare, at Vesten globalt set indtog en særstilling. Men allerede før det værk var sendt i handlen, var fagfolk begyndt at problematisere en traditionel vestlig tilgang til tid.

Udgivelsen af Reinhart Kosellecks *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* i 1979 udgjorde et vigtigt vendepunkt.⁵³ Hvor lærebøger i kronologi antog, at den matematiske kronologi havde afklaret, hvad historisk tid er, pegede Koselleck i værkets allerførste sætning på, at besvarelsen af det spørgsmål udgør et af de allermest vanskelige inden for historiefaget. Den forskel i tænkemåde skyldtes selvfølgelig ikke, at Koselleck anfægtede validiteten af astronomisk videnskab, men var en følge af, at hans forståelse af historisk tid er en ganske anden end den, der ligger til grund for en matematisk kronologi.

⁵² H. Nielsen, *Kronologi*, 1962, s. 9.

⁵³ Det kan i øvrigt nævnes, at Koselleck skrev opslaget om 'Zeit' i: S. Jordan (red.), *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, 2002, s. 331-335.

Koselleck skelner i forordet til *Vergangene Zukunft* mellem (i) fysisk-astronomisk, (ii) biologisk og (iii) historisk tid. Hvor de to første har en fællesmenneskelig reference, er den sidste noget, der er mere kultur- og epokespecifikt. Der findes følgelig flere hinanden overlappende historiske tider, og Koselleck indkredser disse ved at undersøge det variable forhold, der viser sig at være mellem folks erfaringslagre og deres fremtidsforventninger.

Alt i alt førte det frem til en tidsliggørelse af historie (*Verzeitlichung der Geschichte*) – dvs. at historie blev historiseret. Kosellecks videre arbejde med dette problemfelt fremgår især af det sidste værk, som han selv udgav: *Zeitschichten. Studien zur Historik* (2000), hvis første del består af studier af de historiske tidserfaringers antropologi.

I 1980'erne udgav to filosoffer et par værker, der videreudviklede forståelsen af historisk tid ved at koble den sammen med et narrativt tidsbegreb. Det drejede sig om Paul Ricoeurs tre bind om *Temps et récit* (1983-85) og David Carrs *Time, Narrative, and History* (1986) – analyser, der begge gjorde brug af Edmund Husserls analyse af menneskers indre tidsbevidsthed. Af de to var det dog kun Ricoeur, der byggede videre på Kosellecks forståelse af historisk tid, men fra og med 1987 begyndte Carr også at positionere sig i forhold til Koselleck.⁵⁴

Ricoeur og Carr var i nævnte værker i gang med at skitsere grundlaget for en narrativ antropologi og samfundsteori. Det narrative blev betragtet som noget, der kendetegner ethvert menneske- og samfundsliv, og historie blev følgelig forstået som et komplekst sæt af levede historier – en tilgang, der fordrer, at der skal laves kulturpsykologiske analyser af menneskers konstruktion af tid.⁵⁵

Koselleck har brugt sine begrebshistoriske analyser til bl.a. at afdække og klarlægge de mange måder, hvorpå menneskers tilgang til historie selv er en historisk foranderlig størrelse. Og når han er blevet kaldt en 'partisan for historier i flertal',⁵⁶ siger det næsten sig selv, at han ikke har antaget, at de mangfoldige historier om menneskers tids- og historieforståelser sagligt vil kunne samordnes til én samlet og sammenhængende historie.

Men andre fagfolk har tænkt i de baner. Det gælder f.eks. sociologen Günter Dux, der i 1989 udgav *Die Zeit in der Geschichte. Ihre Entwicklungslogik vom Mythos zur Weltzeit*.⁵⁷ Det er følgelig ikke overraskende, at Dux helt undlader at forholde sig til Kosellecks analyser af tid og historie.

⁵⁴ Jf. D. Carr: "Review Essay: Futures Past", *History and Theory*, 16, 1987, s. 197-204.

⁵⁵ Jf.J. Straub (red.), *Narration, Identity, and Historical Consciousness*, 2005, der også indgår i samme serie som *Time and History*.

⁵⁶ J. Taubes: "Geschichtsphilosophie und Historik. Bemerkungen zu Kosellecks Program einer neuen Historik", i: R. Koselleck & W.-D. Stempel (red.), *Geschichte – Ereignis und Erzählung*, 1973, s. 493.

⁵⁷ Der findes en sammenfattende fremstilling i G. Dux: "Die Befindlichkeit in Sein und Zeit", i: H.-J. Bieber m.fl. (red.), *Die Zeit im Wandel der Zeit*, 2002, s. 19-47.

Dux' studier af tid indgår i en mere omfattende historisk-genetisk kulturteori. Når han mener det muligt at afdække tidens udviklingslogik i menneskehedens historie, er det en følge af, at han antager, at nøglen til at forstå artshistorien (fylogene) er at finde i enhver individhistorie (ontogenese). Han antager ikke, at menneskers tidsforståelse biologisk er indlejret i det menneskelige genom, men han er af den opfattelse, at alle mennesker erhverver samme grundlæggende tidsforståelse i løbet af deres tidlige udvikling.

Hvor Ricoeur og Carr var inspireret af Husserls analyse af menneskers indre tidsbevidsthed, stiller Dux sig afvisende hertil og bygger i stedet videre på Jean Piagets universalistiske udviklingspsykologi – og herunder hans studier af, hvordan tidsbegrebet dannes hos børn.

Time and History. The Varieties of Cultures (2007), der er redigeret af Jörn Rüsen, går tilbage til en seminarrække ved universitetet i Bielefeld i 1994-95. Det samlede tema var *Historische Sinnbildung. Interdisziplinäre Untersuchungen zur Struktur, Logik und Funktion des Geschichtsbewusstseins im interkulturellen Vergleich*, og målet var at afklare det indbyrdes forhold mellem erindrings-, historie- og identitetsforskning og få udmøntet en ny historieteori. Indlæggene har tidligere været udgivet på tysk⁵⁸ og foreligger nu i en bearbejdet engelsk udgave, hvilket gør, at en større læserkreds vil kunne få udbytte heraf.

Time and History hører tematisk tæt sammen med et af de andre bind, Rüsen har redigeret, nemlig det om *Western Historical Thinking. An Intercultural Debate* (2002). Et par af de meget omdebatterede spørgsmål er: hvilke historie- og tidsforståelser har universalistisk status, og hvilke er snarere specifikt vestlige? I sidstnævnte bind har Peter Burke f.eks. et 10-leddet bud på de særlige kendetegn ved en vestlig historieopfattelse.

Det vigtigste bidrag i *Time and History* er Rüsens eget indledende, "Making Sense of Time. Toward a Universal Typology of Conceptual Foundations of Historical Consciousness"⁵⁹ – en titel, der angiver det overordnede sigte. Rüsen er til dels inspireret af Husserl, Ricoeur og Carrs analyser af menneskers tilgang til tid, men bygger også videre med afsæt i Dux' artshistoriske teori om tid.

Og på samme måde som Dux forbigår Rüsen helt Kosellecks studier af tid og historie – om end hans fremstilling af, hvordan mennesker konstruerer tid, meget ligner den, Koselleck gav i det afrundende kapitel af *Vergangene Zukunft* (1979) – altså hans analyse af, hvordan historisk tid dannes i det mentale spændingsfelt mellem menneskers erfaringslagre og fremtidsforventninger.⁶⁰

⁵⁸ Det skete i 5 bind med den fælles undertitel: *Erinnerung, Geschichte, Identität*, 1998-1999.

⁵⁹ En mere udfoldet udgave af samme analyse findes i J. Rüsen: "Typen des Zeitbewusstseins – Sinnkonzepte des geschichtlichen Wandels"; i: F. Jaeger & B. Liebsch (red.). *Handbuch der Kulturwissenschaften*, bd. 1, 2004, s. 365-384.

⁶⁰ Den analyse er nu oversat til dansk og indgår som første kapitel i R. Koselleck, *Begreber, tid og erfaring*, 2007.

I flere analyser bruges der en skelnen mellem to slags tidslighed: en ur-tid (clock time = fysisk-astronomisk tid) og en mennesketid (human temporality = historisk tid). Sidstnævnte vedrører, hvordan menneskers tilskriver deres tidserfaringer betydning. Når det at forske i mennesketid er så afgørende, er det en følge af, at "time becomes a pattern of significance according to which people live their lives, organize their activities, stand their sufferings, place their life spans into intergenerational sequences, etc." (s. 11).

Rüsen vil med sit bidrag sammentænke to sagforhold inden for rammerne af en historisk tidsteori. Det første vedrører den mangfoldighed, der gør sig gældende i menneskers tidsforståelser. Det formuleres således: "in every human culture the human mind conceptualizes time in a special way such that it distinguishes between different time dimensions related to past, present and future (in a very variable way)". Det andet vedrører den fælles menneskelige tilgang til tid. Det formuleres på denne måde: "all cultures share one mental procedure and cultural practice (...). This is the universal and fundamental mental strategy of telling a story"⁶¹

At kunne sammentænke mangfoldighed og ensartethed inden for rammerne af en og samme tilgang udgør en af de centrale udfordringer, som human- og samfundsvidenskaberne i dag søger at tackle. Det gælder også inden for en nutidig tidsforskning. Men det er ikke så ligetil at løse denne opgave.

Rüsen udmønter (i forlængelse af Dux) sin central tese på følgende måde: "one can argue (...) that [the] early steps of ontogeny indicate a developmental logic of change in time concepts, the structure of which can be applied to the history of the human species. The result of this application can be called a new philosophy of history".⁶² Men således som jeg læser Rüsen, postulerer han, at det er lykkedes for ham at sammentænke ensartethed og mangfoldighed inden for rammerne af sin historiske tidsteori, han godtgør det imidlertid ikke.

Mange tidsteoretikere går ud fra, at der findes fællesmenneskelige træk ved menneskers tidsforståelser. Men der findes såvel minimale som maksimale tolkninger af det fællesmenneskelige. Der er – som jeg forstår det – afgørende forskel, om man tager afsæt (via Ricoeur og Carr) i Husserls eller (via Dux) i Piagets forståelse af mennesketid (human temporality).

Piagets universalistiske udviklingspsykologi er meget mindre kultur- og epokesensitiv end en fænomenologisk orienteret kulturpsykologi. Det samme kan siges på en anden måde. Jo mere menneskers identitet(er) antages at være resultat af socio-kulturelle samspil, desto lettere vil det være at forklare den forskellighed og mangfoldighed, der gør sig gældende i et menneske- og samfundsliv, og desto mindre vil man gå ud fra, at der skulle findes en fælles overgribende og irreversibel udviklingslogik i menneskers tidsforståelser.

⁶¹ Sst., s. 8.

⁶² Sst., s. 15.

Rüsen forklarer aldrig, hvordan det er lykkedes for ham at forlige arven fra Piaget med den fra Husserl. Her finder jeg Kosellecks tilgang meget mere overbevisende. Han bestræber sig nemlig på at godtgøre, at de brugte analysebegreber – 'erfaringsrum' og 'forventningshorisont' – kan fungere som formale (dvs. indholdsløse) kategorier, der ikke foregriber, hvordan konkrete historisk-sociale forløb vil blive oplevet og forstået.

Kosellecks tilgang forudsætter blot denne antagelse: "Ingen forventning uden erfaring og ingen erfaring uden forventning".⁶³ Og han kan derfor gå videre og formulere sin hovedtese på følgende måde: "Der er tale om erkendelseskategorier, som skal hjælpe til at begrunde en histories mulighed. Med andre ord: Der findes ingen historie, som ikke er konstitueret af handlende og lidende menneskers erfaringer og forventninger. Dermed er der imidlertid ikke sagt noget om de konkrete fortidige, nutidige eller fremtidige historier".⁶⁴

Med et sådant udgangspunkt bliver der åbnet op for en meget mere kultur- og epokesensitiv tilgang end en, der er forpligtet på Piagets universalistiske udviklingspsykologi. Derfor kan Koselleck også pege på følgende: "Erfaring og forventning er to kategorier, der egner sig til at tematisere historisk tid, idet de sammenfatter fortid og fremtid. Kategorierne egner sig også til at spore historisk tid inden for rammerne af empirisk forskning, idet de – beriget med indhold – leder de konkrete handlingenheder [dvs. personer og grupper] i de sociale og politiske hændelsesforløb".⁶⁵

På et andet punkt er Koselleck og Rüsen derimod helt på linje. Det drejer sig om det forhold, at enhver undersøgelse af historisk tid vil fordre, at man løbende må interessere sig for samspillet mellem fortid, nutid og fremtid. Det er den samme antagelse, der ligger til grund for teorikomplekset vedrørende historiebevidsthed.⁶⁶ Det er ikke muligt – påpeger flere forskere – at samordne de forskellige slags tidslighed til en sammenhængende og modsigelsesfri teoridannelse. Følgelig indgår der flere aporier – dvs. uforenelige størrelser – i megen nutidig tidsforskning.⁶⁷ En sådan apori vedrører forskellen mellem ydre og indre tid.

En af de afgørende indsigter vedrører skellet mellem ur-tid (clock time = ydre tid) og mennesketid (human temporality = indre tid). Det giver god mening at forstå ur-tid som en kontinuerlig række distinkte nu'er (på tysk: Jetztfolge). Sådant fungerer fysisk-astromonisk tid – og det sagforhold fremgår tydeligt, når man f.eks. kigger på et digitalt ur.

Men sådan fungerer en mennesketid (= historisk tid) ikke. Historisk tid forstås bedst som et relationelt begreb – dvs. at en nutid løbende tilskrives betydning gen-

⁶³ R. Koselleck, *Begreber, tid og erfaring*, 2007, s. 30.

⁶⁴ Sst., s. 29.

⁶⁵ Sst., s. 32.

⁶⁶ Jf. B.E. Jensen, *Historie – livsverden og fag*, 2003, kap.4.

⁶⁷ Jf. R. Koselleck, "Zeit", i: S. Jordan (red.), *Lexikon Geschichtswissenschaft*, 2002, s. 331.

nem dens samspil med en fortids- såvel som en fremtidsdimension. Carr formulerer det på følgende måde: "time is experienced in such a way that the present derives its significance from the past and the future. But (...) we are talking about sense and significance, not just chronological time".⁶⁸

Der er i dag god grund til at få fremhævet netop det kendetegn ved en mennesketid og dermed historisk tid. Det fremgår af Mogens Herman Hansens bog *Tidens triumf. En historikers tanker om tid i historien* (2010), der er en fremstilling af "tid som historisk dimension". Hans analyse er baseret på følgende programmatisk antagelse: "vor erindring og hukommelse vedrører kun fortiden, hvorimod tiden er tredelt i fortid, nutid og fremtid. Hvad med nutid og fremtid? De kan dog ikke være knyttet til hukommelsen – sande spåmænd og profeter naturligvis undtaget. Vi bør derfor udelade nutid og fremtid".⁶⁹

Når Hansen fremstår som en profileret talsmand for et fortidsfikseret historiebegreb, er det en følge af, at han mener, at det skulle være sagligt velbegrunderet at adskille studiet af det fortidige fra udforskningen af det nutidige og fremtidige. Det er imidlertid den antagelse, som mange tidsteoretikere i dag sætter spørgsmålstegn ved. Og i den udstrækning at en sådan anden forståelse af historisk tid placeres i centrum, lægger det samtidigt op til et opgør med den etablerede forestilling om historie som fortidsvidenskab (på tysk: *Vergangenheitswissenschaft*).⁷⁰

Sådan har begrebet 'historie' dog ikke altid været forstået. Det fremgår af Kosellecks begrebshistoriske analyser: "På den tid [dvs. omkring år 1800] betød 'historie' endnu ikke primært fortiden, som i sin senere videnskabelige bearbejdelse, men sigtede til en hemmelig forbindelse mellem det tidligere og det kommende".⁷¹ Følgelig vil det også fremover være muligt at forstå historie på andre måder end den, der i dag danner normen i det danske historikermiljø.

BERNARD ERIC JENSEN, LEKTOR, MAG.ART.,
INSTITUT FOR DIDAKTIK,
DPU V. AU.

⁶⁸ D. Carr: "Phenomenology and Historical Knowledge", i: E.W. Orth & C.-F. Cheung (red.), *Phenomenology of Interculturality and Life-world*, 1998, s. 122.

⁶⁹ M.H. Hansen, *Tidens triumf*, 2010, s. 9 og 13-14. Det skal retfærdigvis nævnes, at Hansen ikke i praksis kan holde sig til fortidsdimensionen, men ofte kommer ind på netop samspillet mellem fortid, nutid og fremtid.

⁷⁰ Jf. B.E. Jensen: "Faghistorikerens historiebegreb. Baggrund, kendetegn, virkninger", *Historisk Tidsskrift* 104, 2004, s. 179-207.

⁷¹ R. Koselleck, *Begreber, tid og erfaring*, 2007, s. 31.